

TERMÉS

„Édes fája keresztnek, erős záloga kegyelemnek”

Az Alsó-Ipoly mente egyházhelyei a középkorban

Hogy a kereszténység felvételét követő két-háromszáz évben a keresztény vallás és egyház az emberek életét – születéstől a halálig, beleértve az élet fontos csomópontjait is –, életmódot és munkatevékenységet is befolyásoló, sőt meghatározó szemléletté, irányítvává válhatott, abban döntő szerepet Szent István által elindított templomépítéseknek és a falusi lakosság körében végzett pasztorális munkának tulajdoníthatunk. Erősítette ezt az a jogi kényszer is, amely a keresztény vallásból eredő kötelezettségek megszegőit a törvények szigorával sújtotta.

Szent István törvényben írta elő, hogy a vasárnapot Istennek kell szentelni: *„Ha valamely pap vagy ispán atagy valamely más hívő személy valakit vasárnap ökrökkel lát dolgozni, vegyék el tőle az ökröt és adják a várnépnek elfogyasztásra. ... A papok pedig és az ispánok hagyják meg az összes falusi bírónak, hogy ezek parancsára vasárnap menjen mindenki a templomba, öregek és fiatalok, férfiak és nők, kivéve azokat, akik a tüzet őrzik. Ha pedig valaki amazok hanyagsága folytán nem (tűz-) őrzés végett marad otthon, az ilyet verjék meg nyírják le.”* (I. törvénykönyv, 8–9. törvénycikk)¹

Még a templomban illetlenül viselkedők is számíthattak a törvény által előírt büntetésre: *„Azok, akik az istentisztelet hallgatására a templomba menvén, ott a misék szertartása alatt egymás közt mormognak, és másokat zavarnak, haszontalan történeteket mesélgetve és nem figyelve a szent olvasmányokra és a lelki táplálékokra, ha idősebbek, dorgálják meg őket, és gyalázzalattal úzzék ki a templomból, ha pedig fiatalabbak és közrendűek, e nagy vakmerőségükért a templom előcsarnokában mindenki szeme láttára kötözzék meg, s ostorozással és hajuk lenyírásával fenyítsék meg őket.* (I. törvénykönyv, 19. törvénycikk)²

A keresztény egyház magyarországi kiépítésének és a keresztény vallás elterjesztésének talán legfontosabb törvénycikke az, amelyben István király a falusi templomok építését rendeli el: *„Tíz falu építsen egy templomot, amelyet két telekkel s ugyanannyi rabszolgával lássanak el, lóval és kancával, hat ökrrel és két tehénnel, 30 aprómarhával. Ruhákról és oltártakaróról a király gondoskodik, papról és könyvekről a püspök.”* (II. törvénykönyv, 1. törvénycikk)³

Ha a falu népe a templomos helyről elmenekülne, vagy a korabeli talajváltó gazdálkodás miatt áttelepülne, visszatelepítésüket írja elő a törvény a XI. század végén: *„Ha a falusiak egyházukat (templomukat) elhagyva máshova vándorolnak, püspöki joggal és királyi paranccsal kényszerítsék őket oda visszatérni, ahonnan elmentek.”* (I. László ún. I. törvénykönyve, 19. törvénycikk)⁴

A falusi templomok és plébániák valójában csak Szent László korában épültek ki – sőt, neki már a Vata fia János által szervezett lázadás következtében elpusztult, felégetett templomok helyreállítását is el kellett rendeznie –, bár ekkor sem volt még túlságosan sűrű a templomos falvak hálózata. Nem egy esetben még a törvénnyel sem lehetett volna előírni a templomba járást a nagy távolságok miatt. Ilyenkor a távol eső falu híveinek a nevében *„legáltalbb egy men-*

¹ I. István törvénykönyve. Közli: Bolla Ilona–Rottler Ferenc: Szemelvények az 1526 előtti magyar történelem forrásaiból. Bp., 1988. 5. old.

² Uo. 8. old.

³ I. István II. törvénykönyve. Közli: Bolla–Rottler: 14. old.

⁴ Az I. László korabeli egyházi zsinat határozatai (az ún. I. törvénykönyv). Közli: Bolla–Rottler i.m. 38. old.

jen el botra támaszkodva az egyházba, és három kenyeret és egy gyertyát vigyen az oltárra.” (I. László ún. I. törvénykönyve, 11. törvénycikk)⁵

László I. törvénykönyvéből, vagyis az 1092. év május hó 20-án tartott szabolcsi egyházi zsinat határozataiból az is kiderül, hogy a XI. század végén, mintegy száz évvel a kereszténység felvétele után, még akadtak pogány szokásokat követők Magyarországon: „*Akik pogány szokás szerint kutak mellett áldoznak, vagy fákhoz, forrásokhoz és kövekhez ajándékot visznek, bűniükért egy ökörrrel fizessenek.*” (ún. I. törvénykönyv, 22. törvénycikk)⁶

Legkorábbi falusi templomaink – valószínűleg túlnyomó részben – fából épülhettek, hiszen az első falusi kőtemplomok leghamarabb a XI. század második felében tűnnek fel, de csak a XII. században szaporodnak el.

Ha a dél-honti terület Alsó-Ipoly menti vidékének Mohács előtti egyházas helyeit (templomok, plébániák, kolostorok) kívánjuk számba venni, egyáltalán nem könnyű vállalkozásba fogunk. Okleveleket, oklevélregesztaikat kell átböngészniük egy-egy adatért. Az oklevelek jó részét alapításokról, birtokadományozásokról, adás-vételekről, végrendeletekről intézkednek, melyekben egyházi intézmények (templomok, plébániák, egyházi használatú földterületek, monostorok, prépostságok) is szerepelnek.

Fontos egyháztörténeti forrása e korszaknak az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék. A tizedszedők feljegyezték a templommal bíró falvaknak, a templom védőszentjének (patrocínium, titulus), valamint plébánosának nevét, továbbá a plébános vallomása alapján jövedelmét, amely után a pápának tizedet kell adnia.

A Honti Főesperességhez tartozó plébániák tizedjegyzékét a Monumenta Vaticana Hungariae – Magyarország Vatikáni Okirattár I/1. köteté⁷ közli. A tizedlajstrom jegyzetekkel, kritikával kiegészített változatát Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. kötetében találjuk.⁸ A vizsgálódáshoz jól felhasználható Bakács István: Iratok Pest megye történetéhez című munkája, mely 1002–1437 között keletkezett okleveleket ismertet.⁹ Az írásos források és feldolgozások mellett a régészet eredményei is elősegítik a korszak egyháztörténetéről a reális kép kialakítását. Végül nem mondhatunk le a környék még élő vagy az elmúlt századokban élt és lejegyzett mondáinak, legendáinak felhasználásáról sem.

A vizsgált terület földrajzi határai: Szobtól Drégelypalánkig az Ipoly bal, Helembától Ipolyhídvégig az Ipoly jobb partján fekvő települések, néhány távolabbi (úgynevezett mélységi) faluval kiegészítve.

A középkori egyházashelyek áttekintése során kiindulópontnak azt a települést választottuk, melynek egyháza Szent Istvánt választotta védőszentjének.

Nagybörzsöny nyugati részén, a Cserge- és a Börzsöny-patak által közrefogott dombháton áll Szent István király tiszteletére szentelt, kőfállal körülvett középkori templom. A községben élő idős emberek között még ma is akadnak olyanok, akik az 1865-ben a községi elöljáróság által Pesty Frigyes részére összeállított levélben szereplő mondához hasonlóan ismerik a templom építésének eredetét. „*A helységtől vagyis a borházaktól nyugatfelé mintegy puska lövésnyire áll Szent István király kápolnája, építészeti modora bizantikus romai. Hagyomány szerint ezen tér valamint 23-ik számú dűlőtől kezdve 30 ik számú dűlőig csupa erdő volt, melybe Szt Istvány úgysis Esztergomban lakván gyakran vadászni járt. Kupa, Somogy megyei pogány várnagy által üldöztetvén Szt Istvány ugyan ezen erdőségekbe néhány száz embereivel menekült addig míg Isten segítségével Kupát legyőzte. S ennek emlékeül ezen kápolnát, mely kistemplomnak is beillik felépítette. Az egész épület valamint a tornya is csupan négy szegű kövekből van összeállítva. A tizenhetedik században, midőn a kápolnát a kőművesek javították, egy téglát dobtak le mellyen 1005 szám volt kitéve. A kápolnán ugyan az évszám sehol sem látható. Ezen épület körül van véve egy kőfállal, melynek délnyugotti oldalán van egy*

⁵ Uo. 37. old.

⁶ Uo. 38. old.

⁷ Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia (Mon. Vat.) Vatikáni Magyar Okirattár I/1. kötet Bp., 1887. 184–223. old.

⁸ Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. kötet. Bp., 1987. 170–172. old.

⁹ Bakács István: Iratok Pest megye történetéhez. Oklevélregeszták 1002–1437., Pest Megye Múltjából 5. Bp., 1982.

A nagybörzsönyi Szt. István templom (Halász Péter felvétele)

kő ezen felirattal: »Zacharias Popp fieri fecit 1632.« Ezen Zacharias Popp Börzsönyi lakos volt, mert a háza végén, és az katól. iskola mester kertje végén van egy kiapadhatatlan kút, melyly mais Popp kútjának nevezetik, és legtöbb látogatója van az egész község valamennyi kútjai között.¹⁰

A templom építésének XI. század eleji keltezését Hőke Lajos már 1866. évi tanulmányában¹¹ kétkedéssel fogadta. Mint írja, azt, hogy a kápolnát Szent István király építette volna, hiteles adatokkal ki nem mutathatjuk, noha alakja minden tekintetben nagy régiségeket mutat. Henszlmann Imre jutott először arra a felismerésre – az épület arányai és művészeleti alapján –, hogy a templomocská a XIII. század első felében készülhetett.¹²

Az 1965–1966-os falkutatást ezt a feltételezést erősítette meg, néhány építészettörténeti adattal kiegészítve: a vakolat levereése után a torony belsejében láthatóvá vált, hogy a tornyot később építették a templom elé. A két építkezés között azonban nem telt el sok idő: erre utalnak az ikerablakok lábazatai és fejezetei, melyek szintén a XIII. század első felére jellemzőek. A körítőfalon belül több ízben találtak sírokat, az ásatás során pedig a torony északi falánál csontház alapfalainak maradványait tárták fel. Valószínű, hogy a XIII. századtól a XV. század elejéig a Szent István-templom volt a település plébániatemploma.

Az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék szerint Bersan Petrus nevű plébánosa 2¹/₂ marka jövedelemmel bírt, mely után 15 garas pápai tizedet fizetett (1 marka = 60 garas). A templom román-kori építészetünk egyik gyöngyszeme, a környék egyik legrégebbi egyháza. Nem lehet sokkal újabb Nagyborzsöny másik, úgynevezett bányásztemploma sem – patrónusa jelenleg a Fájdalmas Szűz –, amelynek alapjai szintén a XIII. századi eredetűek, de építésének ideje a gótikus részletek és a történeti adatok alapján a XV. századra tehető.

Az 1960-as években Sedlmayrné Beck Zsuzsa irányításával falkutatást és helyreállítást végeztek.¹³ A feltárás szerint a mai templom helyén a XIII. században egyenes szentélyzáródású román stílusú templom állt. Nem kizárt, hogy a Szent Miklós tiszteletére szentelt templomot még az Árpád-korban ideérkező első német bányászok építették. A nyugati kapu feletti ún. bányászcímerről nevezik újabban bányásztemplomnak.

A korábbi álláspont szerint a templom a XV. századtól volt Börzsöny plébániatemploma. Az újabb műemléki kutatás adatai alapján közel egyidősnek tarthatjuk a Szent István-templommal. Emiatt nehezen dönthető el, hogy melyik és milyen hosszú ideig volt a középkorban plébániatemplom.

Ipolytölgyes határában, a nagyborzsönyi templomoktól alig 5 km-re tárták fel Bakay Kornél irányításával a szentmártoni dűlőben Ságizsidód-Ság elpusztult középkori falu Árpád-kori templomát.¹⁴

A régészeti feltárás szerint az alapfalakat 110 cm mélyre ásták, a falak szélessége 95–120 cm, a felmenő falaké ettől kevesebb volt, hajójának belvílága 36 m². A padozatot a ledöngölt föld szolgáltatta, a falakat vakolták és meszelték. Közvetlenül a templom mellett állt a paplak, ahogyan a törvény is előírta. Valószínűsíthető építési ideje a XII. század második fele.

A templomot 1225-ben oklevél is említi, titulusa Szent Márton. Papja 1332-ben 1¹/₂ marka jövedelem után 9 garas tizedet fizetett.¹⁵ A tölgyesiek a XVI. század végéig használhatták a templomot, amely ettől kezdve már csak temetkezési helyül szolgált. Máiig élő hagyományként Tölgyes eredeti helyének tartják a templom védőszentjének nevét megőrző Szent Márton-dűlőt.

Letskés plébániatemplomát 1464-ben említik a Meszes István üdvéért neki adományozott dávidrévi föld kapcsán.¹⁶

¹⁰ Pesty Frigyes kéziratos helynévtárából. Hont vármegye és kiegészítések Szentendre, 1984.

¹¹ Hőke Lajos: Adatok Hontvármegye egyházi archeológiájához. Magyar Sion, 1866. 825. old.

¹² Henszlmann Imre: Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti stílyű mű-emlékeinek rövid ismertetése. Bp., 1876. 129. old.

¹³ Pest megye régészeti topográfiája (PMRT). A Szobi és a Váci járás (XIII/2. kötet) Szerk.: Torma István. Magyarország Régészeti Topográfiája 9. Bp., 1993. 201. old.

¹⁴ Bakay Kornél: A magyar államalapítás Bp., 1978. 158. old.

¹⁵ Mon. Vat. I/1. 1887. 184. old.

¹⁶ Az esztergomi főkapitán fkvő s egyéb birtokaira vonatkozó okmányok tára. Pest, 1871. 131–133. old.

Ipolydamásd régi templomáról az 1732-es canonica visitatio (püspöki egyházlátogatás) jegyzőkönyve tesz említést, miszerint a damásdi romos templom a várban állt. Laczus Géza úgy tudja, hogy a templom a vár ÉNy-i szélén álló őrtoronynál volt. Mivel régészeti nyomait nem sikerült fellelni, középkori eredete nem bizonyítható.¹⁷

Szob Szent Miklós tiszteletére épült középkori temploma a mai római katolikus plébánia-templom – titulusa Szent László – helyén állt. Michael Wening 1686-ban készült metszetén a sematikus ábrázolású romos házak között körítőfallyal ellátott zömök tornyú, tető nélküli templom található.¹⁸ Bakács István olvasata szerint egyháza azonos a pápai tizedjegyzékben szereplő *ecclesia s. Ladislai de Curlo*-val.¹⁹ A pap jövedelme 1¹/₄ márka.

Márianosztrán 1352-ben építette fel börsönyi kolostorát és templomát a magyar alapítású pálos szerzetesrend. Maga I. Lajos király is sokat járt a klostomba, és leánya, Hedvig is gyakran megfordult itt. A király kívánságára a nosztrai pálosok alapították a világhírű lengyel kolostort és zárándokhelyet, Czestochowát. A nosztrai kolostor 1552-ben megsemmisült, de később Czestochowa segítségével helyreállították.²⁰

Az 1108 körül 33 halászával a dömösi prépostsághoz tartozó, később az esztergomi érsek birtokába került **Helemba**, és ugyancsak az érseki uradalomhoz tartozó **Leléd** és **Bajta** középkori egyházáról nincs adatunk.

Szalka valószínűleg az a település, amelyre nézve a pápa 1332-ben engedélyt adott a váradi kanonokká lett Miklós fia Andrásnak, hogy a Szűz Máriáról nevezett plébániáját, illetve jövedelmét megtarthassa. A falu határában 1497-ben említett dülönév: Bodogazzonfewlde Szűz Mária-plébániára enged következtetni.²¹

Kiskeszti Szent Péterről nevezett egyháza papjának jövedelme 1332-ben 1 márka, s 3 garas pápai tizedet fizet. Templomát valószínűleg az 1200-as évek elején emelték. Az egyhajós templomok közé tartozik, ami a román építészetben ritka.²²

Ipolypásztó templomának történetéről Zalabai Zsigmond azt írja, hogy okleveles adat a település egyházashely voltáról csak 1465-ből van. Ennek ellenére bizonyosra veszi, hogy a faluban a XII. században kisebbfajta templom volt. Az egyik századunkbeli pásztói lelkész állítása szerint ugyanis a vámosmikolai egyházi levéltárban őrizték azt a feljegyzést, mely szerint Kálmán király (1095–1116) hűgát, Gizella hercegnőt Pásztón temették el.²³

Zalabai szerint ez pedig csak úgy történhetett, ha a településnek már temploma volt a XII. század elején. A templom régészeti, műemléki vizsgálata szintén megerősíti ezt a feltevést.

Höke Lajos úgy tudja, hogy Ipolypásztón a premontrei rendnek a kolostora állt, mely a királyi udvarház rangjával bíró település esetében szintén valószínűsíthető. Az 1546. évi 44. törvénycikk a zárda várrá, erődítménnyé alakítását rendelte el.²⁴ A pásztói apátság sorsáról biztos adatok nincsenek.

Zalabai Zsigmond 1984. évi kiadású falumonográfiájában még nem említi, Györffy György 1987. évi munkájában már szerepel, hogy Pásztót is megtaláljuk a pápai tizedlajstromban. A község Szent Györgyről nevezett egyháza papjának jövedelmét 1332-ben 1¹/₂ márkára becsülik, és 6 garas pápai tizedet fizet.²⁵

¹⁷ Pest megye műemlékei I–II. Szerk.: *Dercsényi Dezső*. Magyarország Műemléki Topográfiája V. Bp., 1958. I. kötet 431. old.

¹⁸ *Mándli Gyula–Micsei F. László*: Szob szakrális emlékei. Börsönyvidék 2. Szob, 1994. 146. old.

¹⁹ *Bakács István János*: Hont vármegye középkori egyházai helyei. Regnum Egyháztörténeti Évkönyv 1942–43. V. Bp., 1943. 19. old.

²⁰ *Csáky Károly*: Isten háza és szolgálói. Dunaszerdahely, 1993. 29–32. old.

²¹ *Györffy*: i.m. 1987. 248–249. old.

²² Uo. 208. old.

²³ *Zalabai Zsigmond*: Mindenekről számot adok. Bratislava, 1984. 4–42. old.

²⁴ *Höke* i.m. 829–831. old.

²⁵ *Györffy*: i.m. 232–233. old.

Ipolybél 1493-ban Egyházashelyként említik. Bakács István szerint a pápai tizedjegyzékben szereplő *ecclesia sancti Martini* Béllal azonosítható, mivel a templom védőszentje Szent Márton.²⁶ Györffy György tizedlajstromába nem került be.

Ipolyszakállós Bakács István szerint a tizedjegyzékben szereplő *Sacalo*-val azonosítható.²⁷ Györffy György ellenérve az, hogy a fenti település 12 márka papi jövedelmet biztosít, ennyivel pedig csak városi plébánia rendelkezhet.²⁸

Lontó középkori egyházashely voltáról nincs adatunk.

Szete az esztergomi érsekség faluja. Egyháza papjának jövedelmét 1332-ben 70 garasra becsülik, s fizet 7 garas pápai tizedet.²⁹

Százd kora gótikus templomát XIII. századi eredetűnek tartják. Hőke Lajos említést tesz arról, hogy valamikor a belső térben az 1222-es évszámot lehetett kiolvasni.³⁰ A templomot Szent László tiszteletére emelték. A hajó és a szentély falán freskómaradványok láthatók: a 12 apostolt és a 2 vértanút ábrázolják. 1360–1400 táján festette az Anjou-ház olasz származású udvari festője, Nicolo di Tomosso.³¹

Hőke Lajos úgy tudja, hogy a Hunt nemzetségből származó urak premontrei zárdát emeltek a településen, melynek romjai a templom körül találhatóak.

Bakács István 2. számú oklevélregesztájában szereplő százdi monostor (1067. évi alapítás)³² nem az Ipoly, hanem a Tisza menti Százdon épült.

Ipolyvisk egyháza papjának jövedelmét 1332-ben 1 márkára becsülték, mely után 6 garas pápai tizedet fizetett.³³

Pereszlényt 1156-ban az esztergomi érsek azon szegény falvak között sorolta fel, amelynek dézsmáját átengedte a káptalannak.³⁴

Bakács István 1943. évi tanulmányában 1386-tól említi egyházashelyként, mely szerinte templom meglétére utal, mivel a település sohasem volt egyházi birtok. Elfogadja Örtvay Tivadar álláspontját, miszerint a tizedjegyzékben szereplő *ecclesia Sanctae Crucis* Pereszlényt egyházát jelöli, hiszen a templom patrocíniuma ma is a Szent Kereszt felmagasztalása. Ugyanakkor 1971. évi tanulmányában csupán 1478-ból említi egyházashelyként a községet.³⁵

Györffy nem veszi a tizedjegyzékben szereplő települések közé.

Gyerk 1156-ban szintén szerepel azon honti falvak jegyzékében, melyek dézsmáját martirus érsek átengedte a káptalannak. 1262-ben László honti főesperes vásárolt itt földet. 1300-ban papja honti alesperes. Papjának jövedelmét 1332-ben 70 garasra becsülik, s 7 garas pápai tizedet fizet.³⁶

Ipolyságon 1235 előtt Szűz Mária tiszteletére premontrei monostort alapított a kőkenyesi monostor (Nógrád vm.) filiájaként (leányegyház) a Hontpázmány nembeli Márton bán, a birtokaiból gazdagon javadalmazta.

A tatárjárás alatt a monostor alapítólevele elpusztult, ezért IV. Béla, aki 1244. november 16-án itt tartózkodott, 1245. szeptember 9-én Márton özvegye kérésére összeíratta a monostor népeit és birtokait, leírta Ság határait.

A prépostság 1255-től hiteles helyi működést folytatott, főként Hont vármegye területén.

²⁶ Bakács, 1943. 12. old.

²⁷ Uo. 18. old.

²⁸ Györffy: i.m. 247. old.

²⁹ Uo. 255. old.

³⁰ Hőke: i.m. 840. old.

³¹ Csáky i.m. 58. old.

³² Bakács: i.m. 27. old.

³³ Györffy: i.m. 264. old.

³⁴ Esztergomi kápt. m. lt. (EKL) 67-1-1. DF 238264.

³⁵ Bakács István: Hont vármegye Mohács előtt Bp., 1971. 36. old.

³⁶ Györffy: i.m. 197–198. old.

Az apátság földjén később vár épült. 1266-ban IV. Béla a monostornak adta az ipolyi hídvá-
mot.

1270-ből származó, ártírt gyanús oklevelek szerint, egyrészt IV. Béla, ki a monostor alapítá-
sánál jelen volt, 1268-ban írásba foglalta, hogy az örökös nélkül elhalt Márton bán a monostor
kegyuraságát, Ságot és minden birtokát a királyra hagyta; másrészt a király a prépostságnak
azt a kiváltságot adta, hogy jobbágysai csak a királyné bírósága alá tartozzanak.

1270-ben V. István megerősítette atyja rendelkezését, hogy a monostor kegyurasága a ki-
rálynét illeti.

1294-ben a premontrei rend amiatt, hogy az apátok nem vizitálták filiáikat, más magyaror-
szági monostorokkal együtt a sági prépostságot a Strahov-i (Csehország) monostor filiájává
tették.

Az 1320-as kolostorjegyzékben Ság ismét mint Kökényes filiája szerepel.

1298 előtt a Hontpázmány nembeli Kázmér fia Lampert lerombolta Ságot, gyújtogatott és
pusztított. A 30 márkát kitevő kár térítéséül 1298-ban végleg átadta Olvár felé a monostornak.

1299-ben a római egyházfők a monostorhoz csatolt Szent Péter- és Szent Margit-kápolna lá-
togatónak 40 napos búcsút engedélyeztek.

1293-ban a sági vásár a megyei kihirdetés helyszíne.

I. Lajos 1357-ben kelt kiváltságlevelével a prépostság népeit és jobbágysait a prépost kizá-
rólagos hatása alá rendelte. A monostor tekintélye a következő évtizedek során is állandóan
emelkedett, s ezért a királyok bőkezűsége is elárasztotta a prépostságot.

A XV. század második felében 5 évig a sági konvent jegyzője volt Thuróczy János. A prépos-
tok közül Fegyverneki Ferenc személyét kell kiemelni, aki a XVI. század elején állt a mo-
nostor élén.³⁷ (A premontrei rend ipolysági monostorának történetét bővebben tárgyalja:
Csáky Károly, 1993.)

Tesmag 1422-ben parochiális hely,³⁸ de a tizedjegyzékben nem szerepel.

Ipolyhídvég vására 1293-ban nyilvános hirdetés színhelye. Szűz Máriáról nevezett egyháza
papjának jövedelmét 1332-ben 1¹/₄ márkára (5 fertó) becsülik, s 7 garas 2 dénár pápai tizedet
fizet.³⁹

Drégely (-palánk) Szent Erzsébetről nevezett egyháza papjának jövedelmét 1332-ben 1
márkára becsülik, s fizet 6 garas pápai tizedet.⁴⁰ Plébánosát 1447-ben is említik.

Hont. A Honti Főesperesség első írásos említése 1156-ból maradt fenn.⁴¹ Főesperését, aki
már az esztergomi káptalanban székelt, 1232-től említik. László honti főesperes (1262–1274)
római levelezésben Szent Eustach főesperesének nevezte magát (1264–1265), amiből arra
lehet következtetni, hogy a honti egyház patrónusa Szent Eustach (Lesták) volt.

Plébánosa jövedelmét 1332-ben ³/₄ márkára becsülték, s 5 garas pápai tizedet fizetett;
ugyanakkor az esztergomi káptalan honti esperese 8¹/₄ márkát ad.⁴²

Bernecebaráti 1928-ig Baráti és Bernece. A település templomának hajófalában elfalazott,
félköríves, kettős hengertagos román-kori kapu kőkerete XIII. századi lehet.⁴³

Benedek bernecei plébános jövedelme a pápai tizedjegyzékben 1¹/₂ márkára volt.⁴⁴ Ugyanő
1337-ben az esztergomi káptalan követeként szerepel. A község plébánosát többször bízták
meg peres ügyek intézésével (1439: Miklós, 1469: Mihály, 1478: János).⁴⁵

³⁷ Uo. 236–240. és Csáky, 1993. 23–26. old.

³⁸ Bakács, 1943. 19. old.

³⁹ Györfly: i.m. 200. old.

⁴⁰ Uo. 193. old.

⁴¹ EKL 67-1-1 DF 238264.

⁴² Györfly: i.m. 200–203. old.

⁴³ PMRT, 50. old.

⁴⁴ Györfly: i.m. 179. old.

⁴⁵ PMRT, 52. old.

Kemence középkori temploma – kőkerítése és kapuja ma is látható – az építészeti adatok alapján valószínűleg a XII. században épült.⁴⁶ A község neve szerepel abban az 1156. évi oklevélben, amelyben az esztergomi érsek tíz Hont megyei településen a tizedelési jogot átengedte a káptalannak. Kelemen nevű papját 1298-ban említik. A pápai tizedjegyzékben Györffy szerint nem szerepel.⁴⁷

Bakács István szerint a *villa cruciferorum* Kemence egyházát jelöli, és Pál plébános 2 márka jövedelmet élvezett.⁴⁸

Peröcsény református templomának tornya középkori eredetű. Templomos hely volt: 1469-ben György nevű plébánosát említik.⁴⁹ A templom körül temetőre utaló nyomok és körítőfal maradványai találhatóak. A község határában levő Pusztatemplom-lápa a régészeti kutatás szerint (Felső-) Orsánnal azonosítható, és itt állt a kettős település középkori temploma.⁵⁰ Orsány templomát középkori oklevél nem említi. Mivel a templom melletti völgyet korábban Boldog Asszony völgyének hívták, nem tarthatjuk kizártnak, hogy Pázmány Péter Appendixében⁵¹ szereplő Boldogasszonyfalva (Honti főesperesség) e helyet jelöli.

Vámosmikola középkori templomának elhelyezkedését egy, a XVIII. század közepéről származó vázlatos térkép tünteti fel.⁵²

A vázlat és az említett század canonica visitatiói⁵³ alapján a templomocska a mai Szent János tér közelében állhatott. Torony nélküli, kisebb méretű (12,5 x 6,4 m-es), román stílusú, boltozatos apszissal és sík hajó mennyezettel ellátott templom volt. A templomot körülvette a cinterem, a temetőkert, melyben egy haranggal felszerelt harangláb állt.

Az 1332–1337. évi tizedjegyzék szerint a templom védőszentje Szent Lőrinc, az egyház papja Miklós volt, aki 1 márka jövedelme után 3 garas pápai tizedet fizetett 1332-ben.⁵⁴ Plébánosát 1465-ben, 1469-ben és 1478-ban név nélkül említik.

Ha összegezzük eddigi eredményeinket, a következő megállapításra juthatunk. Jelenleg létező 30 vizsgált településünk a középkorban 31 faluként létezett (Bernecebaráti mint Bernece és Baráti létezett; Ságizsidód-Ság falvakat pedig Tölgyes elődtelepüléseként fogjuk fel). A 31 középkori község közül 24 rendelkezett templommal, vagy oklevélben egyházas, parochiális helyként szerepel: Börzsöny, Ságizsidód-Ság, Letkés, Nosztra, Szob, Szalka, Keszi, Pásztó, Bél, Szakállos, Szete, Százd, Visk, Gyerk, Ság, Tesmag, Hídvég, Drégely, Hont, Pereszlény, Bernece, Kemence, Peröcsény és Mikola.

Ugyancsak templomos hely volt a XV. században elpusztult Orsány falu is. Nincs adatunk 6 település egyházhely voltáról: Helemba, Bajta, Leléd, Lontó, Baráti és Tésa. Damásd esetében kétséges a vártemplom középkori eredete.

Ha kutatásunk eredményét összehasonlítjuk Bakács István 1971. évi listájával, mely az 1526 előtti templomos helyeket sorolta fel, kiderül, hogy nála 22 található még a mi 24 templomos helyünk közül. Bakácsnál hiányzó két falu: Peröcsény és Tölgyes, vagyis Ságizsidód-Ság.

Mindkét település középkori eredetű templomát régészeti kutatás és műemlékvizsgálat igazolja, de ezen túl Tölgyes-Ság szerepel a tizedjegyzékben is, Peröcsény plébánosát pedig 1469-ben név szerint említi az oklevél.

Érdemes az összevetést megtenni Györffy György kritikai tizedjegyzékével is.

Könyvének 171. oldalán táblázatban foglalja össze Hontvármegye azonosított plébániáinak 1332. évi tizedét. Vizsgált településeink közül 12 szerepel itt: Börzsöny, Drégely, Gyerk, Hont, Keszi, Mikola, Pásztó, Ság (Szent Márton–Tölgyes), Szalka, Szete és Visk. A táblázatból kimaradt, de a helységek sorában Bernecét is a tizedjegyzékben szereplő faluként említi.

⁴⁶ Uo. 136. old.

⁴⁷ Györffy: i.m. 205–206. old.

⁴⁸ Bakács, 1982. 150. old.

⁴⁹ EKL 48-1-19.

⁵⁰ PMRT, 277–278. old.

⁵¹ Közli: Péterffy, *Carolus: Sacra concilia ecclesiae romano-catholicae in regio Hungariae celebrata I–II.*

⁵² Országos Levéltár (OL) Térképgyűjtemény T. 2. 1167.

⁵³ OL Filmtár 23445., 23450., 17538 számú doboz

⁵⁴ Györffy: i.m. 220. old.